

ի Նիկիա սինհոդոսն էր ժողովոյն՝ [եւ] զուղղել (եւ զ)սուրբ փառս հաւատոցն հաստատեցին, եւ զոր վարդապետութիւն սուրբքն երանելիք Բառի-
 440 լիոս եւ Գրիգորիոս եւ որ միանգամ նման են նոցա, որ սրբութեամբ եւ հաւանութեամբ (զ)սուրբ հաւապտս ի կեանս իւրեանց հաստատեցին, որոց ա-
 նուանքն գրեալ են ի դպրութեան կենաց:

Ողջ լերուք ի տէր եւ շնորհեալ լիջիք մեզ, աստուածասէր եղբարք:

Հ. ԱՐԻՍՏԱԿԸՍ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

ՄԻՆԱՍ ԹՈՒՍԹԵՅԻ

Հատ անգամ խօսուած է Մինաս Թոխա-
 Թեցեւոյ անձին եւ գրութեանց վրայ թէ Ուսում-
 նաթերթիս մէջ եւ թէ այլուր: Բայց անոր
 կենսագրութիւնը կը կարօտի դեռ լուսարանու-
 Թեան եւ գրական աշխատութիւնք պէտք են
 խնամով ի մի ամփոփուիլ: Նոր փորձ մը կ'ու-
 զեմ փորձել:

Մինասի ծննդավայրն եղած է Եւդոկիա,
 միջին դարու մէջ Թոխաթ անուանուած, այն որ
 ԺԶ—ԺԸ դարերուն որրանն եղաւ կարգ մը
 երգիչներուն եւ յաճախ ներդրուեցաւ տարա-
 գիւր որդիներէն կարօտալից:

Յովհաննէս կը կոչուէր իւր հայրը եւ Ղա-
 նիմաթ իւր մնայրը (Յիշատ., Թ. 5): Ծնունդն
 կ'իյնայ 1510 ին, ինչպէս ինքնին կ'ակնարկէ
 1565 ին, Փետրուարին, իւր տարիքը նշանակե-
 ւով 55 ամեայ (Յիշատ., Թ. 2, հմտ. եւ
 Թ. 3—4):

Իւր կենաց առաջին երեսնամեակը ան-
 ցուց հայրենիքի մէջ ի լուութեան: Նկատելով
 որ անիկա ինք զինք իւր առաջին տեսութեան
 1544 ին «դպիր-նօտար» կը ներկայացնէ մեզի
 (Յիշատ., Թ. 1), կազմարարութեան արուես-
 տին հմուտ, կրնանք ենթադրել, թէ այս երես-
 նամեայ շրջանին կատարեց նա Թոխաթի մէջ
 ուսման ընթացք մը, երբ հմտացաւ քրջութեան
 արուեստին եւ յարակից ճիւղերուն՝ մանրա-
 նկարչութեան եւ կազմարարութեան: Այս երեք
 արուեստներու մէջ ապա նշանաւոր հանդիսա-
 ցաւ: Այս իմաստով հասկնալու է իւր յորջոր-

ջանքն՝ դպիր, ինչպէս ինքն ալ յայտնապէս կը
 բացատրէ համազօր նօտար բառով: Յամենայն
 դէպս անձիշդ է երբ ժամանակակից մը զինքը
 իր 1551 ին Օլախաց երկրի հայերու վրայ
 յօրինած Ողբին խորագրին մէջ «Մինաս սար-
 կաւագ Թոխաթցի», կը կոչէ: Մինաս մինչեւ
 խոր ծերութիւն դպիր կամ նօտար մնաց:

Կամ հայրենիքին չբաւորութիւնն եւ կամ
 կեանքի անպահովութիւնն պատճառ կ'ըլլան
 իրեն առոյգ հասակին 30 ամեայ «տարագիր
 ըլլալ» հայրենի տնէն (1539/40)՝ պանդխտու-
 Թեամբ օտար երկրի տակ հայթայթելու աւուր
 պարէնը (Յիշատ., Թ. 2): Առաջին անգամ կը
 պատահի իրեն 1544 ին Կամենից, Լեհաստան
 գաղթականութեան մէջ, ուր Սաղմոսարան մը
 կը նորոգէ (Յիշատ., Թ. 1): Կ'երեւայ թէ
 ժամանակ մը վերջը անցած է ասկէ Սուչաւա
 (Սէչով), ուր — ինչպէս կ'ըսէ, ակնատես եղած
 է 1551 Օգոստոս 16 ին տեղոյն Հայոց դէմ
 յարուցուած հալածանաց, որուն պատմութիւնն
 գրած է օղբախառն:

Զայս դառն աղէտս «չէ՛ր Գէորգ»,

Այս Օլախաց փոքրիկ երկրի (Կամենից, էջ 27):

Բայց Թոխաթեցոյ տեւական բնակութիւնն
 եղած է Լեմբերգ, ուր կը գտնուէր զինքը 1563
 Փետր. 5 էն սկսեալ: Այս Թուին յօրինած է
 Հերիսայի «գովքը» ուր կը գրէ իր մասին:

Բայց այս զարիպը Թոխաթցի,

Մինաս անուն մեղաց գերի.

Եկի անկայ Լովաց երկրի,

Կարօտ մնացի ես հերիսի:

Հոս ի Լեմբերգ իւր բնակութիւնն ունէր
 Հաճկատարի վանքը՝ Ննման Ս. Աստուածածնի
 Եկեղեցին, որ մի եւ նոյն ժամանակ Արքեպիս-
 կոպոսարանն էր, ուր նօտարութեան պաշտօնը
 կը վարէր, անդադար յարաբերութեան մէջ
 ժողովրդեան հետ: Զայս կ'ակնարկէ Թ. 2 Յի-
 շատկարանին մէջ, երբ կը գրէ թէ «մեր բնա-
 կութիւնս երթ եւ եկ էր բազմաց»: Իւր նօ-
 տարական արձանագրութիւնները պահուած են
 մեր Մատենադարանի Թ. 441, 446 եւ 452
 ձեռագիրներու մէջ (տես վարը):

Գրիգոր Վարդապետին էր այս ատեն Լեմ-
 բերգի Հայոց արքեպիսկոպոսը, որուն հետ
 մտերմական յարաբերութեան մէջ էր Մինաս
 իրրեւ քարտուղար եւ յաճախ սեղանակից:
 Առանձին յարգանքով կը յիշէ զինքը իւր
 Հերիսայի գովքին մէջ:

443 Այսպէս է յիշին ողբոյն *πᾶσαν τὴν σὺν
 ἐμῇ ἀδελφότητι ἐγὼ τε καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ προσαγορευόμεν.*
 Հայ ունի ի վերջոյ ծանօթ Թուականը «գրեալ յամի
 Տեառն 435»:

Սուրբ Վարդապետ քաջ եւ արի,
Արթուրն անուամբն Վանեցի,
Շատ հերիսայ կերցուց մեզի,
Մէկին հաղար իւրեանն տացի:

1565 թուին կայցելէ Լեմբերգ Հռոմայ քա-
հանայապետին նուիրակը Փրանկիսկոս Յով-
հանէս¹, որուն խնդրանքը կը յանձնարարուի
Մինասի օրինակել Եփրեմի ճառերը, որ եւ
կ'աւարտէ նոյն տարւոյն Փետրուար 20ին (Յի-
շատ, թ. 2):

Ինքն է նաեւ թ. 3—4 Յիշատակարան-
ներու (1565—1589) գրիչն՝ Մինաս Տիւերկերցի,
այս ինքն Մ. Արեւելցի, այսպէս բառախաղով
ծածկած իւր ծագումն Արեւելքէն²:

1572, Ապրիլ 15ին գրած է Լեմբերգի
Հայոց կողմանէ թուղթ մը առ Միքայէլ Կա-
թողիկոս (տե՛ս վարը):

Այլ եւս ծերացած է Մինաս եւ ալեւո-
րուած. Հերիսայի տաղին մէջ կը ներկայացնէ
ինք զինք 1563ին.

Ես ծեր ալեօքն մեղաւոր,
Ջքեղ սիրեմ սրտիւ բոլոր...
Ծեր ալեօք եմ եւ սպիտակ,
Ահաւ չկայ բերանս դարտակ:

Արդեամբք ալ բոլորած էր նա իւր կենաց առա-
ջին յորեկեանը, երկու տարի ետքը՝ 1565ին,
Փետրուարին, օրինակելով Եփրեմի ճառերը,
ընթերցողներէն կը խնդրէ, որ «չինիք մեղա-
դիր սակաւ գծիս, զի ԾԵ ամեայ գոյով գծա-
գրեցի եւ այս ին ամ է որ ի դառն զարիպու-
թեան եմ, վասն մեր դառն մեղացն տարագիր
եղեալ եմ» (Յիշատ., թ. 2): Նոյնը կը կրկնէ
ուրիշ Յիշատակարաններու մէջ ալ (Հմմտ.
թ. 3, գրուած 1565 Օգոստոսին, ուր տարիքն
կու տայ «կ'ամեայ գոյով՝ սակաւ պակաս», եւ
թ. 4՝ 1567էն «կ'ամեայ գոյով զգայարանքս
ի յուժոյ թափեալ է»):

Այս յառաջացած տարիքին ամենէն աւելի
դառն եղած է իրեն օտարութիւնը, պանդխտու-
թիւնը. իւր աչքերն հայրենիքին ուղղուած են
միշտ. նոյն իսկ 60 ամեայ հասակին հոն երթալ

¹ Չնայելով միջին տարեկանը (էջ 35).
«ՈՎ. ՌԺԳ» (1564) նոյեմբեր ամսեան Գ. Ռմ լեկարգ Հռո-
մայ փարայէն եկաւ ի Կամենիցս, յաղագս նուիրակութեան
եւ զՀայոց գրեանք ուր եւ օրջափ գտաւ, զամենեցուն զխո-
րագիրն նոտրեց եւ գիր էաւ. եւ էր ինքն տղահասակ ոմն»:

² Հ. Տաշեան (Յուրազ հայերէն Ձեռագրաց կայսեր.
Մատենադարանի Վիեննայ, էջ 22) կ'իմանայ Տիւերկի.
ինձի հաւանականագոյն կը թուի նկատել բառախաղ՝ իրեն
բարդութիւն դիմ — «ցորեկ, արեւ» եւ երկու բառերէ:

հանգչել կը փափաքի: Հերիսայի տաղին մէջ
թողունք կը գոչէ

Այս դառն տեղը որ մէք անկանք,
Դառնամք երթամք ի մեր տեղի

այս ինքն ցանկալի Հայրենիքն, զոր ցոյց կու տայ՝

Ես եմ զարիպ Հայաստանի
Թօխաթ անուն քաղաք կոչի:

Այս երջանկութեան չի կրնար հասնիլ սակայն:
Կքած տարիներու ծանրութեան տակ ի Լօվաք
տունն վախճանեցաւ Մինաս, ինչպէս կ'ըսուի
Կերլայի Ս. Երրորդութիւն Եկեղեցւոյ թ. ԽԳ
ձեռագիր Տաղարանին մէջ (Հմմտ. մեր Մատեն-
ադարանի թ. 797, թղ. 104բ), զոր ընդօրի-
նակած է Յակոբ երէց 1605 թուին:

Մահուան տարին յայտնի չէ. հիմնուած յի-
շեալ Ձեռագրին վրայ՝ ենթադրելու է ԺԶ դա-
րուն վերջալուսին՝ 1605էն յառաջ: Բայց առ-
այս դժուարութիւն կը հանեն մեր Մատենա-
դարանի թ. 441, 446 եւ 452 ձեռագրիները,
ուր ամփոփուած են Թօխաթեցւոյ գրչութեամբ
Լեմբերգի հայ դատարանին դատաստանական
եւ ժողովարարութեանց տօմարները: Դատաս-
տանական արձանագրութիւնք կը սկսին եւ
կը շարունակուին մի եւ նոյն գրչութեամբ ա-
ռանց ընդհատութեան մինչեւ 1619 փետր. 13
(թ. 441, թղ. 147ա. հմմտ. եւ 149ա): Իսկ
ժողովարարութեանց տօմարը թաթարերէն է եւ
կը սկսի 1599, Մարտ 12ին եւ կը շարունակուի
մինչեւ 1618 փետրուար 6 (թ. 452): Հոս
ընդհատած է (թղ. 49բ) եւ կրկին սկսած
1619 Յունուար 9ին, զոր շարունակած է
մինչեւ նոյն տարւոյն Մարտ 18 (թղ. 53ա):
Այստեղ դադրած է Մինասի գործանէութիւնը.
1620, Ապրիլ 13էն սկսեալ ուրիշ գրիչ մը
շարունակած է. բայց 1621 Մարտ 23էն մինչեւ
1621 Օգոստոս 13 դեռ կը տեսնուին հոն Մի-
նասի գրչին հետքերը (մինչեւ թղ. 62):

Այս զննութեամբ Մինաս նահապետական
կեանք մը ապրած կ'ըլլայ. քանի որ նա ծնած
է 1510ին՝ 1621 Օգոստոսին կը գտնուի իւր
110 տարեկան հասակի մէջ: Բայց անհաւա-
տալի պիտի երեւայ այս տարիքին համար այն
հաստատուն՝ անդողդոջ գիրն, որ կը նկատուի
իւր վերջին օրինակութեանց մէջ. գրչութեան
միօրինակութիւնն երեքմասնեայ տօմարիս մէջ
ակնյայտնի է. անտարակուսելի է նաեւ առաջին
մասին Մինասի հարազատ ինքնագրութիւնն
ըլլալը. ուրեմն բնական ճամբով պիտի յան-

գինք այն եղբայրացու թեան թէ Մինաս Թոխա-
թեցի ապրած է 110 տարեկան հասակ մը եւ
վախճանած է 1621/22 թուին: Այս հիմամբ
Յակոբ երիցու անարկութիւնն Մինասի մա-
հուան նկատմամբ լոկ ենթադրութիւն մըն է
յեցած անձիչդ համարւի վրայ, եւ կամ 1622էն
ետքը գրուած է այն հատուածը¹:

Մեր թ. 441 շեռագրին գրչութիւնն
կուռն կու տայ մեզի լուսաբանելու խնդիր
մ'ալ: շեռագրիս նկարագրական գիրն եւ զար-
դագրերը մեծ մանաւանդ թէ ճշգրիտ նմանու-
թիւն ունին մեր թ. 344 ընտիր Տաղարանին
ա. մասին (թղ. 1ա—204բ) գրչութեան հետ,
որուն ոչ գրիչն ծանօթ է եւ ոչ գրութեան
ժամանակը: Հիմնուած այս նմանութեան վրայ
կրնանք Տաղարանիս գրիչն ալ համարիլ Մինաս
Թոխաթեցին:

Այս տեղ ի մի կ'ամփոփեմ Մինաս Թո-
խաթեցույ գրչէն ինձի ծանօթ Յիշատակարան-
ները:

1. «Կրկին նորոգեցաւ Սաղմոսարանս եւ
կաղմեցաւ ձեռամբ յոգնամեղ գրչի ճճ ԹԹ
ՄՄ ՕՕ ՌՌ ԹԹ Դպրի, ի քաղաքս Կամենից,
թվին ԶԶԳ, մարտի Ի աւարտեցաւ: Եւ Բրիս-
տոսի մարդասիրին փառք յաւիտեանս. ամէն»

Վենետիկի Մխիթարեանց թ. 40 շեռա-
գիրը. հմտ. Սարգիսեան՝ Յուլի, էջ 225:
Նոյն հրտ. նաեւ Կամենից, էջ 162:

2. «Գարձեալ կրկին կ'աղաչեմ զգաղա-
փարողսդ, որ չլինիք մեղադիր սակաւ գծիս,
զի ԾԵ ամեայ գողով գծագրեցի եւ այս ԻԵ ամ
է որ ի դառն զարկութեան եմ, վասն մեր
դառն մեղացն տարագիր եղեալ եմք, յոյս ու-
նիմ առ Աստուած որ զեղն ի բարին արասցէ:
Ձեզ յիշողացդ եւ մեզ յիշեցեցեցս առ հասա-
րակ ողորմեսցի, առաջնոց, միջնոց եւ վերջնոց.
ամէն:

Գարձեալ կ'աղաչեմ որ մեղադիր չլինիք
աղաչանացս, զէրայ թուխտս խալապի էր. եւ
ոչ զըմբռնի. եւ ոչ էր կոկւած. եւ մեր բնա-

կութիւնս երթեւեկ էր բազմաց. զթերին լցու-
ցէք. եւ պակասութեանն ներեցէք. եւ զմեզ
առանց պարսաւանաց թողէք:

Գրեցաւ ձեռամբ Մինասի ձաքոտող նո-
տարիս. թվ. ՌԹԳ Եամենան փետրվարի, ի Լով
քաղաքի:

Գարձեալ կաղմեցաւ ձեռամբ Մինասի ա-
նարուեստ գրչի եւ ծաղկեցաւ ըստ կարի մերում:

(թղ. 183բ.) Արդ գրեցաւ սուրբ վարդա-
պետութիւնս Սուրբ Հաւրն երանելոյն Եփրեմի,
ի աստուածաշէն քաղաքն ի Լով, ընդ հովա-
նեաւ սուրբ Աստուածածնին ննջման. ի թագաւո-
րութեան Ջիզմուտ Ակուստոսին. հայրապետու-
թեան տեառն տէր Ստեփանոս կաթողիկոսին
Առնշեցույ եւ առաջնորդութեան մերում նա-
հանգի պարոն տէր Գրիգորի արհիպիսկոպոսին,
ի խնդրոյ նուիրակին Հռոմայ բաբային Գրան-
ցիսքու Եօհաննիսին. թվ. ՌԹԳ փետր. Ի:»

Ճառք Ս. Եփրեմի յEscorial Մատենա-
նադարանին Մադրիդի. հրտ. F. Maclerի Թեր-
թին Revue des Etudes Arméniennes I
(1920), էջ 110—111:

3. «Արդ գրեցաւ Պարզատումարս ի լաւ
եւ յընտիր օրինակէ. ի յաշխարհս Լվախաց.
ի քաղաքս Լով. ի թագաւորութեանն գրուլ
Թիկմոնդ Ակուստոսին ի կաթողիկոսութեան Ս. Էջ-
միածնի տէր Ստեփանոսի Առնշեցույ. ի յար-
հիպիսկոպոսութեան այս աշխարհիս տէր Գրի-
գոր վարդապետի Վանեցույ. ի թվականութեան
հայկազեան տոմարի ՌԹԳ (1565) ամի. յամ
սեանն Օգոստոսի եղեւ զըաւ մագաղաթ պար-
զատումարի, ձեռամբ թերավարժ գրչի Մինաս
Սոտարի Տիւերկըցույ, ծերացեալ ալեօք գծա-
գրեցի. Կամեայ գողով, սակաւ պակաս: ...»
(Տաշեան՝ Յուլ. Կայս. Մատ. Վիեննայ, թ. 25,
էջ 38:)

4. «Շնորհիւ Տեառն սկսաք եւ ողորմու-
թեամբ նորին կատարեցաւ քնարս աստուածա-
հօրն մարգարէին Դաւթի, ի յաշխարհս Լվախաց
ի քաղաքս Լով, ընդ հովանեաւ Ս. Աստուածած-
նին. թվին ՌԹԶ Յունվար ամսուն աւարտեցաւ
ի լաւ եւ յընտիր օրինակէ, ձեռամբ թերա-
վարժ գրչի Տիւերկըցույ՝ զոր անուամբ չեմ
յիշելոյ: Երես անկեալ կ'աղաչեմ զգաղափա-
րողսդ որ մեղադիր չլինիք գրիս. ծերացեալ
ալեօք գրեցի, Կամեայ գողով. զգայարանքս ի
յուժոյ թափել է: Եւս առաւել՝ մագաղաթս
կոկ չէր. խիստ դժարանօք գրեցի: Բայց գրեցաւ
սա ի թագաւորութեան այսմ աշխարհիս գրուլ
Թիկմոնդ Ակուստոսին: Եւ ի կաթողիկոսութեան

¹ Կերայի Տաղարանը երեք գրիչ ցոյց կու տայ,
թղ. 1—427բ գրած է Յակոբ երեց, ըստ յիշատակարանին
(թղ. 427բ). «Ով ընթերցողք, յորժամ որ կարգայք կամ
օրինակէք, մեղաւոր Յակոբ երիցուս եւ իմոցն ամենայնի եւ
ուսուցողացն իմոց Աստուած ողորմի ատացէք: Աղաչեմ
զձեզ որ չի մեղայդէք անյարմարութեան գրի զի երբեմն
գրեցի. ի թվ. ՌԹԳ, մարտ Թ: — թղ. 428ա—449բ
գրած է 1129ին Տէր Յակոբի որդին Աստուածատուր գպրի.
որ թղ. 449բ կը յիշատակագրէ. «Գրեցաւ այս տաղս
թվ. ՌՀԸ ձեռամբ Աստուածատուր գպրի որդւոյ տէր Յա-
կոբի, յորժամ որ երգէր նաեւ զիս ի ձեր տօրն յիշեցէք:»
— թղ. 450ա են սկսեալ երրորդ գրչի մըն է:

Ս. Էջմիածնի տէր Ստեփանոսի Առնձեցոյ: ... Եւ եղեւ զըստ Սաղմոսարանիս: Երես անկեալ կ'աղաչեմ զգաղափարողսդ որ զՏիւերկրցի ձամբըստողս՝ անպարսաւ թողո՞ք յընթեռնուլն ձեր: ...» (Տաշեան՝ Յուլ. Կայս. Մատ. Վիենն., Թ. 15, էջ 22, տես յիշատակարանին Բ. մասն, անդ 1589 թուէն):

5. «Արդ ով մանկունք նոր Սիովնի, Որք հանդիպիք այսրմ տառի, Յիշման առնէք զիս արժանի, Ըզմեղապարտ յամենայնի՝ ԶՄինաս անուն՝ մեղաց գերի, Տըրուպ ծառայ ամենայնի. Այլ եւ ծնողաց իմոց բարի, Յովհան անուն եւ Ղանիմաթի, Որ զառածեալս մեղքք գերի, Ծընան զաւակ ողորմելի...»

Գրեցաւ ի յաշխարհս Իլխաց, ի քաղաքս Լով. Թվին Հայոց ՌԺԶ, յուլիս Ա. աւարտեցաւ (1567): (Մաշտոց մեր Մատ., Թ. 68. Տաշեան՝ Յուլ. 310 = Կամենից, 163:)

Նկարագիր: Մինաս Թովսաթեցի իւր կենսագրական գծերու մէջ կը ներկայանայ ծերունի մը, որ ունեցած է արդիւնաւոր կեանք մը նուիրուած հասարակական գործերու: Հմուտ գրչութեան արուեստին՝ գործած է ազգային հաստատութեանց մէջ իբրեւ նստար-գպիր, ի ձեռին ունենալով պաշտօնական արձանագրութիւններն եւ թղթակցութիւնները: Ազատ ժամերուն պարապած է ձեռագիրներու ընդ-օրինակութեան, մանրանկարչութեան եւ կազմարարութեան: Իւր գրչութիւնն գեղեցիկ բոլորգիր է եւ կանոնաւոր՝ եկեղեցական-պաշտաման գրքերու ընդօրինակութեանց մէջ. արձանագրութեանց եւ ընտանեկան գրուածոց մէջ (Տաղարան) անցման բոլորգիր ողորուն վերջաւորութիւններով:

Զգայուն հայրենասէր մ'եղած է՝ հայրենեաց կարօտով մաշած, ազգին ցաւերուն ցաւակից. Օլախաց երկրի հայերու հալածանաց վրայ գրած Ողբին մէջ արտազեղուած է իւր զգայուն սիրտը: Բայց ապրած է նաեւ զուարթ օրեր. Հերիսայի գովքը զաւեշտական արարուած մըն է իւր կեանքէն:

Իւր գրչը հատու է Ողբին մէջ՝ հարուստ ծերու հայ ազգին թշնամիները, ճարտարախօս լեզուն՝ բացատրելու ազգին ցաւերը եւ բողբոքելու, թէեւ քիչ մը կրկնաբան: Նաեւ զաւեշտաբանելու ճաշակն չի պակսիր իրեն: Լեզուն գրաբարախառն է աւելի գրաբարին միտող, բայց խառն աշխարհաբարի տարրներով: Ծա-

նօթ է նաեւ թաթարերէնի, զոր կը սիրէ կիրարկել, ոչ միայն դատաստանական արձանագրութեանց, այլ եւ տաղերու մէջ:

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.

1. Ողբ ի վերայ Օլախաց երկրին հայերուն: — Օլախաց երկիրն է այժմեան Վալախիան կամ Մոլտաւիան (Ռումանիա), ուր սկսեալ ԺԳ դարէն գաղթած էին բազմաթիւ հայեր այլ եւ այլ ուղղութեամբ. Սուլաւա (Սէչով) բերդաքաղաքն էր Հայերու գլխաւոր կենդրոնը, ուր ունէին ԺԶ դարուն Եկեղեցի մը եւ վանք մը՝ Ս. Օգոսենտ: Անդորրութեան մէջ կը յառաջանար հայ գաղթականութիւնը, նոր յաւելուածներ ընդունելով Արեւելքէն: Հոս էր ԺԶ դարու առաջին կէսին Վրթանէս Սոնկեցի: Յանկարծական մրրիկ մը կը վրդովէ հայ գաղութը: Ստեփանոս Ռարէշ Է (1551—1552) Ռումանացոց պատմութեան մէջ իբրեւ մեծ բռնաւոր ճանչցուած իշխանը 1551ին բովանդակ երկրին մէջ հրատարակեց որ իւր բոլոր հպատակները որթողքս հաւատքն ընդունին. եւ ով որ ուրիշ հաւատք ունի՝ իբրեւ հերետիկոս պիտի հալածուի: Նաեւ զՀայերը, որ այն ժամանակ հերետիկոս համարուեցան, ուղեց ամէն հնարքով որթողքս դարձնել. եւ երբ Հայք ընդ-դիմացան, հրաման տուաւ 1551, Օգոստոս 16ին՝ Վերափոխման տօնին, Սուլաւայի, Պոթուշանի, Ռումանի, Հաշի եւ ուրիշ կողմանց Հայոց եկեղեցիները կողոպտել, աւերել եւ փակել, սուրբ անօթներն ու սպասները յափշտակել, եկեղեցական մատեններն այրել, եւ Սուլաւա նստող հայ եպիսկոպոսն ու քահանաները բռնել: Դաւանափոխութեան այս փորձը նպատակ ունէր աւելի հարուստ Հայերու դրամը կորզել¹: Հալածանքս, որ շատ աղիտաբեր եղաւ Հայ գաղթականութեան, կարճատեւ եղաւ բարեբախտաբար. իշխանը յաջորդ տարին սպանուեցաւ դաւաճանութեամբ: Այս հալածանաց յիշատակութիւնն կ'ընէ նաեւ Կամենիցի տարեգիրն. «Ի Թվին Ռ. Օլախի երկրին Շտեֆան պարոնն՝ Օլախի երկրին զՀայերն եհան ի հաւատէ, եւ զեկեղեցիստան քակեց զամէն բովանդակ²»:

Ահա այս դիպաց ողբախառն պատմութիւնն կը հիւսէ Մինաս իբրեւ ազնաւոր, զգայուն տղերքով: Իր ողբին ծանօթ կ'երեւայ երեմիա 2էլէպի (Հմմտ. Կամենից, էջ 18, ծան.):

¹ Դ. Տան, Արեւելեան Հայք ի Պուրովնա, Վիեննա 1891, էջ 20-21:

² Արեւան՝ Կամենից, էջ 18:

Ողբիս լաւ ծանօթ մը՝ կը նկատէ զայն
 «կենդանի, վառվառն ու աղբու, եւ թէպէտ
 կրկնումներ շատ կան մէջը, եւ ոտքերուն չափին
 մէջ ալ խիստ ազատութիւն շնորհած է ինքն
 իրեն, բայց մէկալ կողմանէ ոճը շատ բնական,
 պարզ, ընթացիկ ու հաճոյական է: Լեզուն
 աղաւաղեալ է, եւ կը ցուցնէ գրաբար լեզուին՝
 աշխարհաբարին անցումը» (Հ. Գ. Գովրիկեան,
 Հանգ. Ամս. 1888, էջ 39):

Խորագիրն եւ սկզբնաւորութիւնն է (ըստ
 մեր թ. 797 ձեռագրին).

«Ողբ ի վերայ Օւլախաց երկրին հայերուն
 ի Թոխաթցի Մինաս սարկաւագէ ասացեալ:

Գոչեմ առ ձեզ ողբերգական, հառաչելով
 յոյժ լալական.

Քահանայք եւ աշխարհական ծուներ դրբէք
 ամենեքեան:

Ի թվին Հայոց Ռ. ամին, տասն եւ վեցն էր
 օգոստոսին.

Աստուածածնի փոխման օրին, ի տէրունի օր
 կիրակին...»

Ձեռագիրը: Մեր Մատենադարանի
 թ. 797, թղ. 206բ (= 2. Կ. 304բ): Հա-
 ւանօրէն այս է նաեւ Էջմ. Գէորգ. ցուց. 144
 (ՌԻՍԴ) յիշուած՝ «Ողբ ի վերայ Ուլախաց երկրին.
 Լալով ասեմ ողբերգական...»:

Հրատարակութիւնը: 1. Բ. Պատկա-
 նեան՝ Նշխարք մատենագրութեան Հայոց. Ս. Պե-
 տերբ. 1884, էջ 53—58 («Մինասայ Թո-
 խաթեցւոյ Ողբ ի վերայ Հայոց աշխարհին Ուլա-
 խաց.» Պարիսի Աղգ. Մատ. Anc. F. arm.
 101, թղ. 3, ձեռագրէն (= Nr. 185, Macler
 Cat., p. 103). Հմմտ. յոջը. III—VIII: —
 2. Կ. Յ. Պատմաձեան՝ Ողբ ի վերայ Ուլախաց
 երկրի հայերուն ի Թոխաթցի Մինաս սարկա-
 ւագէ ասացեալ. Մասիս 1886, թ. 3832—
 3837: — 3. Հ. Գ. Գովրիկեան՝ Մինաս Թոխա-
 թեցի, Հանգ. Ամս. Բ (1888), էջ 37—40,
 62—63. Հմմտ. անգ 1889, էջ 43 «Տարբե-
 լութիւնը Օրինակին Պր. Պատմաձեանի»: —
 4. Հ. Ղ. Ալիշան՝ Կամենից, 20—27: —
 5. Պետրոս ԲՏ. Մամիկոնեան՝ Ռումանահայոց
 ներկայն եւ ապագայն, Կալաց 1895, էջ 52—70:

Թարգմանութիւնը եւ քննութիւնը:

1. Die Verfolgung der Armenier in der
 Moldau vom Jahre 1551, beschrieben vom
 Diakon Minas aus Tocat, ins Deutsche über-
 tragen und erklärt von Demeter Dan, Czer-
 nowitz [1894], 8°, էջ 18. — 2. Cânt de
 Jălire asupra Armenilor din țara Vlahilor

de diaconul Minas Tokatti, traducere din
 limba armeană, cu o introducere de Grigore
 M. Buiuciu. Bucuresci 1895, 8°, p. 44
 (արտատպ. ի թերթէն Convorbiri Literare,
 1895), էջ 3—30 Ներած., 31—44 թրգմ.:
 Ներածութիւնն հայերէն թարգմանութեամբ
 հմմտ. Գ. Մ. Պըյըքլեան՝ Մինաս Թոխաթեց-
 ւոյ ողբ ի վերայ Հայոց աշխարհին Ուլախաց,
 Հանգ. Ամս. 1895, էջ 97—103, 131—
 137: — 3. Թոխաթեցւոյ վերայ ընդհանրապէս
 հմմտ. Յովհ. Գաղանձեան՝ Մինաս սարկաւագ
 Թոխաթեցի. ի թերթին «Իրիս», Եւգոկիա 1912,
 էջ 85—86:

2. Գովաասնը Հերիսի: — Զաւեշտ մըն
 է, ուր կը փառաբանուի Հերիսան, քաղցրա-
 համե եւ քաղցրահոտը հայկական ճաշակին, նաեւ
 հեռաւոր գաղթականութեանց մէջ: Զայս երգած
 է Մինաս 1563, Փետրուար 5ին, Բարեկեն-
 դանի օրերուն, երբ «կիսահիւանդ» կը գտնուէր
 անկողին: Իւր հիւանդութիւնն Հերիսայի կա-
 րօտէն էր. ուստի եւ միակ դարմանն՝ անոր
 վայելքը: Գաղտնիքս կը հասնի Գրիգոր ար-
 քեպիսկոպոսին ականջը: Մինչդեռ տակաւին
 հիւանդութեան անկողին կը գտնուէր՝

Յոնկարծակի ըզդուռն բացին,
 Զմոհրած նամակն ի յիս տըւին,
 Աոյին կարգա դու առանձին.
 Զքո թըխտին զպատասխանին:

Գրիգոր արքեպիսկոպոս Կիրակի օրը՝ Բուն
 բարեկենդանին Հերիսայ ուտելու կը հրաւիրէր
 զինքը: Անակնկալ մ'իրեն: Այսպէս կը բացա-
 տրէ իւր զգածումները.

Հիւանդ մարմինս ի դող ելաւ.
 Յանկարծ շուտով առողջացաւ.
 Հոգւով մարմնով ուրախացաւ,
 Երբ Հերիսի խապար հասաւ:

Ուրախ տրամադրութեան մէջ է այլ եւս.
 անկողնէն դուրս կը նետէ ինք զինք. եւ հերի-
 սայ ուտելու պատրաստութիւն կը տեսնէ.

Ով Թոխաթցի Մինաս դըպիր,
 Ի հերիսի փէշըն կըպիր,
 Թուլցուր զգօտիդ եւ կըշտացիր,
 Փափաքանացըդ քո հասիր:

Այնուհետեւ կը հիւսէ Հերիսայի գովքը՝
 Հերիսան Ս. Լուսաւորչին յօրինած կերակուրն
 է. կերակուրներուն թագաւորը, որուն համին
 հետ շաքար կամ մեղր չեն կրնար համեմա-
 տուիլ: Անոր հոտէն «մեռած հոգիքն ուրախա-
 նան», իսկ կենդանիքն կը ցնծան. մանաւանդ թէ

Ամէն մարդիկ դէմ քեզ դողան,
Եւս առաւել ես անարժան:

Հերիսան ամէն կողմ գովուած է միաբերան.

Յերուսաղէմ ամէն տեղի
Առանց քեզի մատաղ չլինի:

Կը յաջորդեն աղքատական պատկերներ
Եւ սովորութիւններ Հերիսայի շուրջը, որոնք
որչափ ծանօթ պատկերներ են, այնչափ հետա-
քրքրական իրենց անփոփոխ հնութեամբ:

Իբրեւ զաւելջ տեղի ինչպէս հեղինակն կը
նկատէ «Բարեկենդանի ուրախութիւն», յաջող
է տալու եւ ուրախ տրամադրութիւններով. ոչ
աղքատ նաեւ պատկերներու մէջ: Լեզուն ալ
հոս աւելի ժողովրդական է՝ խառն ուսմկօրէն
ասացուածքներով:

Տաղս ձեռագիրներու մէջ շատ անգամ
յապաւումներով պահպանուած է. նոյնպէս ալ
տպագրուած է: Կը կարօտի քննական վերա-
կազմութեան եւ նոր հրատարակութեան, զոր
մտադիր եմ կատարել Ուսումնաթերթիս մէջ:

Տաղին հարազատ խորագիրն եւ սկզբնա-
ւորութիւնն է.

Տաղ եւ գովասանք հերիսի ի թօխաթցի
Մինաս դպրէ ասացեալ (որ ի Լովաց տունն
վախճանեցաւ):

Ի հոգի հաւասար անձնէ,
Եւ անարժան ձեր ծառայէ.
Ի թօխաթցի Մինաս դպրէ,
Հատ կարօտով բարեւ հասցէ...

Չեռագիրք: Մեր Մատենադարանի
թ. 797, 104բ (= 2. Կ. 155ա): — 160,
201բ: — 343, 213ա (Ե տէքս): — 493,
թշ. 68բ եւ 499, 3ա (սկսեալ ժգ. տէքս):

Հրատարակութիւնք: Արեւ. Մամուլ
1886, 18—19: — Սին, 1874, 132—135
(Բ տէքս): — Կոստանեանց՝ Կոր ժող. Ա. 50—
56 (ժգ. տէքս):

«Սին»-ի օրինակն կը սկսի.

«Զորպէսն ձեր հարցանելով...» (= Բ տուն):

Մեր մատենադարանի թ., 343.

«Յանկարծակի զդուռն բացին» (= Ե տուն):

Կոստանեանցի օրինակը (= մեր թ. 493
եւ 499).

«Բարեկենդան է մի մեղադրէք» (= ժգ. տուն):

3. Դովասանք ի Գրիգոր վարդա-
պետն: — Առաջին հրատարակիչն Սրուանձ-
տեանց որ եւ իցէ խօսք չէ ըսած այն ձեռագրի
թուականին վրայ, ուսկից հանած է տաղս,
այսու միայն կրնայինք կռուան ունենալ մեզի
ստուգելու թէ ո՞վ է գովասանն Մինաս, եւ
ո՞վ Գրիգոր վրդ., առ որ կ'ուղղուին գովու-
թիւնք: Վայրկեան մը կրնայ կարծուիլ թէ Գրի-
գոր Կեսարացին ըլլայ, եւ Մինասն՝ Էրզրում-
ցի Մինաս վրդն, որ սերտ բարեկամ էր Կե-
սարացոյ: Բայց աւելի հաւանական կը թուի
ինձ ընծայել տաղս Մինաս թօխաթեցոյ, որ
նուիրած է զայն Գրիգոր վրդ. վանեցոյ՝ Լեմ-
բերգի արքեպիսկոպոսին: Հերիսայի վրայ գրած
տաղին մէջ Գրիգոր կ'անուանէր (թ. 797,
105ա).

Հոգեւոր Տէր ես քրիստոսի ծառայ...
Սուրբ վարդապետ քաջ եւ արի,
Արթուն անուամբն վանեցի:

Այս ձեւով ըսուած է հոս ալ՝

Անունդ Արթնութիւն կոչի Գրիգոր
դուարթ պետական:

Ամբողջ տաղն երգուած է Գր. Աղթա-
մարցոյ տաղերուն ազգեցութեան տակ:

Տաղին սկզբնաւորութիւնն է.

Պայծառ արեգակն ես դու
ի գարնան օրերն ի նըման.
Հառաւիղք ի ծաղկունք իջնուն,
ու ծագի լոյսըն զանազան:

Վերջ՝

Առ ձեզ պաղատանք յընկնիմ
իմ եղբարք հոգեւորական.
Բերան մ'ողորմիս ասէք
Մինասիս մեղօք պարտական:

Հրատարակութիւն՝ Գ. Վ. Սրուանձ-
տեանց՝ Արեւելեան Մամուլ, 1885, էջ 123:

4. Տաղ սիրոյ, կամ ըստ Բրիտանական
Մուսէոնի օրինակին՝ «տաղ գեղեցիկ ի ժամ ու-
րախութեան երկու ընդունէ»: Ծանօթ է ինձի
այս խորագրով տաղ մը՝ հայերէն եւ տաճ-
կերէն տողերով. որուն հեղինակն է Մինաս
ոմի, զոր ես կը համարիմ Մինաս թօխաթեցին.
Ինձի կ'երեւայ թէ տաղս ուղղուած է Գրիգոր
վանեցոյ (վարդապետ) Լեմբերգի արքեպիս-
կոպոսին: Սկզբնաւորութիւնն է.

Ես քո սիրուն չեմ դիմանար,
եռերակ իմ թուլութունը եանար.
Սուրբ Գրիգոր զիս մի մոռանար,
պէնի տովատան ունութեամբ...

Վերջ՝

Մինասն ասաց զայս բանս յիւրմէ,
տուշտի փէյտա էլլատինէ.
Կէնա զՄինասն յիշել օրն է:
Միսկին Մինասն ասաց հէմի,
չինտի զարիպիւրուն քեանի.
Տես դատաստանն ինչպէս լինի:...

Չնուագիրը: Մեր Մատենադարանի,
թ. 797, թշ. 280բ (= 2. Կ. 430բ): —
343, թշ. 207ա: — 643, թշ. 9բ: —
British Museum, թ. 110, 51ա: — Աճա-
ռեան՝ Յուց. Թաւրիղի, էջ 63բ:

Հրատարակութիւն: Գիրք Դպրութեան
եւ Տաղարան, Կ. Պոլիս 1714, էջ 209—211:
Գրքուկս որ կոչի Տաղարան, Կ. Պոլիս 1740,
էջ 310—312 (խորագրուած՝ Տաղ կարօտով
առ սուրբ Լուսաւորիչ):

5. Տաղ զղջական: — Նորայր Բիւզան-
դացի իւր Միջնադարեան հայ հեղինակներու
ձեռագիր ցուցակին մէջ կը յիշէ յանուն Մի-
նասի 18 տունով տաղ մը սկզբնաւորութեամբս:

Ես գիտէի թէ աշխարհս էր ինձ մնալու:

Այսպիսի սկզբնաւորութեամբ տաղ ինձի ծա-
նօթ չէ. հետեւաբար չեմ կրնար ըսել թէ
կարելի՞ է վերագրել թոխաթեցւոյ: Կայ տաղ
մը «Ողբ համբէն ննջեցելոց», որ կը սկսի.

Ես գիտէի զաշխարհս ինձ մուլք էր տուած...

Բայց առանց անուան հեղինակի, որ շատ յա-
ճախ կը տեսնուի ձեռագիր Մաշտոցներու մէջ
(հրատարակուած նաեւ ԲԶՄ: 1853, էջ 212)
եւ աւելի հին կ'երեւայ քան թոխաթեցւոյ ժա-
մանակը:

6. Տաղ ի վերայ ընդունայնութեան
աշխարհի: — Անխորագիր է տաղս, ուր կ'ող-
բայ երգիչն աշխարհի անցաւորութեան վրայ,
լաւ եւս՝ կը գծէ մահուան պատկերը: Զայս օրի-
նակած է Մինաս ինքնագիր՝ Գրօրէնքի սկիզբը,
առանց նշանակելու թէ ի՞նչ հեղինակութիւնն է
թէ լոկ արտագրութիւն մը հնագոյն տաղի, որ
ինձի աւելի հաւանական կ'երեւայ: Սկզբնաւո-
րութիւնն է.

Տեսէք դուք զարմացք բազում,
թէ քանի մարդ ի հող դարձեր.
Մահն բաժանեաց զմեզ,
կորուսաք զոր ինքն ժողովեր:

Համարս տալոց եմք մեր,
արարչին զոր ինչ եմք գործեր,
Այ վայ զանաչառ ատեանն,
ու զահեղ բարբառն լսել:...

Չնուագիր: Մեր Մատենադարանի,
թ. 441, թշ. 4ա:

6. Գրօրէնք Լեմբերգի Հայոց Դատա-
րանի: — Մինաս Թոխաթեցի իրրեւ «նօտար»
Լեմբերգի հայ դատարանին բռնած է դատաս-
տանական տօմարն, սկսեալ 1572էն, գրելով
բոլոր ամուսնական կտակագրական եւ այլ դաշ-
նադրութեանց պատճէններն թաթարերէն մէկ
մատենի մէջ: Այս նօտարութիւնն շարունակած
է մինչեւ 1619 փետրուար 13 (թ. 441,
թշ. 149ա): Տօմարս, որուն մէջ ամփոփուած
են «Գրօրէնքն եւ Տիաթիկն» կը գտնուի մեր
Մատենադարանի թ. 441 սկզբնագիր ձեռա-
գրին մէջ:

Այս մասին սկիզբն (թ. 441, թշ. 3բ)
կայ ոտանաւոր յառաջաբան-մուտք մը 1572
Յունուար 1 թուակիր, ուր կը յայտնէ թէ
կազմած է մատենաս հրամանաւ Լեմբերգի դա-
տաւորին «վասն ամրութեան դատաստանի»:
Զառաջ կը բերեմ հոս յառաջաբանն ամբող-
ջութեամբ.

Ի յայս աշխարհս Իլախի,
Լով կոչեցեալ այսմ քաղքի,
Թաբթական տոհմէ ցեղի,
Բնակեալ կան Հայոց ազգի:
Թադաւորաց հըրումանաւ,
զաղգս դատեն դատաստանաւ.
Կաշառ չառնուն նոքա բընաւ,
ոչ երեսպաշտ կամ սուտն իրաւ:
Եւ թէ բարձաւ թագո՞ւրութիւն
Հայոց ազգի իշխանութիւն
Սակաւ հայ կայ ի մէջ Լովուն,
են իմաստուն եւ քաջ զիտուն:
ԶՀայոց աղան դոքա՞ դատեն,
ուխտ եւ դաշինք կու հաստատեն
Զապրօտամբեալսն խրատեն
զկարգ եւ զսահմանքն կու պընդեն:
Երկրտաւան դատաւորք են,
զծուռն եւ զշխտակն դոքա՞ քննեն.
Զմեղապարտոն վիրաւորեն,
եւ զգուզիղն ազատեն
Հին դատաւորքն առաջին,
Իլով քաղքի Հայոց ազգին
Շատ բաներ կայր որ փոյթ չարին,
թէ հոգեւոր թէ մարմնային.
Արարիչ Տէրն երկնի՜ Եւ երկրի
ողորմեցաւ Հայոց ազգի.
Որ ի յայժմուն ժամանակի,
եւ դատաւորք իմաստիւք ի լի:

Ի Թվականութեանս յարեւմտեան տու-
մարի. Ի. յորեւնի. եւ ԻԱ. աւելի, ի յունվար
ամսի. ի քաղաքս Լոլի, յաշխարհս Իլախի, վասն
Հայոց ազգի, որ կան յայսմ երկրի. վասն գրո-
ւեալի եւ տիարթիկի, որ անշարժ մնասցի. ի միա-
տեղեւ. սովաւ ամրասցի, կարգ Հայոց ազգի. եւ
խոռովութիւն չինի: Յայս ժամանակի եւ ի
միջոցի. վերջնն գալոցի. փառք վերատրեսցի.

^u Հուր մաքրութեան եւ տեղի հանգստեան,
լաշնատարած բուրաստան եւ այգի ցանկապատ՝
լումամբ բոլորեալ . . .

վերջ՝ «Գրեցաւ քարտէզս ի յաշխարհս
Իշխանաց ի քաղաքս Իլով, ըստ ի մեզ մարդե-
ղութեանն քրիստոսի՝ ՌՇՀԲ ամի, եւ ի մերում
յարեթական տումարի Ի. յորեկնի եւ ԻԱ.
աւելի, յամենան ապրիլի Հռովմայեցոց ամսի,
ԺԵ համարի յօրն: Չեռամբ թերաւարժ գրչի
Ի. Բ. Դ. Ժ. Ի. Բ.¹»

Հ. Ն. ԱՆԴՆՆԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՎԵՆԱԿԱՆ ՎԱՐԳԱՊԵՏ

Հիմնարկութեամբ Նոր Գետկայ դպրոցի՝
Մխիթար Գօշ գիտութեան նոր կենդրոն մը
հաստատեց Հայ Աղուանքի մէջ, ուր այնուհետեւ
ուսումնաստեն¹ պատանիներու ուշադրութիւնն
ուղղուեցաւ՝ իրրեւ գիտութեան նոր վառարանի
մը: Հաղբատ-Սանահին կամաց կամաց սկսան
նսեմանալ նոր Արեւելքի արշալոյսին: Գոնէ
ԺԳ դարու առաջին կէսին մեծ նշանակութիւն
կը ստանան Գետկայ եւ խորանշատի մենաս-
տանները, որոնց մէջ Մխիթար Գօշ եւ անոր
աշակերտը Վանական գիտութեան նոր շարժում
մը յառաջ կը բերեն: Արդեամբք ալ դարուս
մեր նշանաւորագոյն դէմքերը՝ Վանական, Վար-
դան, Աիրակոս, Մաղաքիա Աբեղայ, ... կը հան-
դիսանան այս դպրոցներու ծնունդներ, որոնք
այնպէս մեծ դեր կը խաղան դարուս գրական
բեմին վրայ:

Գրական նոր շարժում մը յառաջ եկաւ
Հայաստանի այս խուլ անկիւնը, հակառակ անոր
որ դարուս պատմական խռովայոյլ երեւոյթ-
ներն իրենց զարկն այս կողմերէն առին: Մոն-
կոլական ցեղերու արշաւանքը կ'ուզեմ ակնար-
կել, որոնք հիւսիսէն ճանապարհ յորդելով
եկան եւ Աղուանք առաթուր կոխելով յա-
ռաջեցին դէպի Փոքր Ասիա:

Մեզի համար անըմբռնելի է թէ ինչպէս
հնարաւոր դարձաւ այս գրական շարժումը
ստեղծել դարու մը մէջ, ուր աշխարհն ամենայն
սովի ու սրածութեան մատնուեցաւ նորանշան
նորագէմ՝ ազգի մը սմբակներու տակ: Մինչդեռ
աղբը գլխովին իւր օրհասին մատնուած ամէն
փրօցով ինքնապաշտպանութեան դիմած էր,
խումբ մը գաղափարակիցներ գիտութիւնը փրկե-

լու, մանաւանդ թէ գիտութիւնն ի նորոյ մշակե-
լու անձնանուէր քարոզիչներ իրենք զիրենք
կ'ուխտեն:

ԅովհաննէս Վանական վարդապետն է
ատոնց պարագլուխը, դէմք մը որ հակառակ
ամէն դժուարութեանց, հակառակ ձախող հե-
տեւութիւններու կրկին երեքկին կուրծք կու
տայ ամէն խութերու, կը դիմագրաւէ, որպէս զի
իր գաղափարին կարենայ անթերի հասնիլ: Կը
կերտէ խորանշատի վանքը մեծ զոհողութիւն-
ներով, թաթարաց արշաւանքները կը քանդեն
զայն. կը հաւաքէ աշակերտներ, անոնք ալ կը
ցրուին ու կը գերուին, բայց նա իւր գործքին
գլուխն է, ինքն իսկ գերութեան մէջ կ'իյնայ,
եւ կը կրէ վայրագ զօրավարին հարուածները
— բայց չի կասիր իւր նպատակէն — հալա-
ծանքի մէջ քաջարի հովիւ է, տառապանաց մէջ
անխնջ ուսուցիչ է: Խորանշատի կիսակործան
պարիսպներն ի հեճուկս աշխարհաւեր բռնա-
կալին կրկին կը նորոգէ եւ բազմած իր ուսուց-
չական թիւովն վրայ կ'որոտայ խաւարին դէմ,
կը քաջաւերէ, կը հեղինակէ ...:

Դէմք մը, աննկուն հոգի մը, որպիսի քիչ
անգամ կ'ընծայէ հայ պատմութիւնը: Իրրեւ
այսպիսի շատ հետաքրքրական է յերեւան հա-
նել անոր գործունէութիւնը որ մեր ցեղին պատ-
մութեան նշանաւոր գծերէն է: Պիտի ջանամ
հետագայ սուղ տողերու մէջ ներկայացնել զայն
հիմնուած ժամանակակից աղբիւրներու վրայ:

Վարդան Արեւելցի, Աիրակոս Գանձակեցի
եւ Մաղաքիա Աբեղայ՝ Վանականի այս երեք
արդիւնաւոր աշակերտներն աւանդած են գլխա-
ւորաբար անոր կենսագրութիւնը: Բայց նաեւ
Յայսմաւուրքի¹ մէջ պահուած է անոր համա-
ռօտ վարքը՝ յօրինուած վերոյիշեալ աղբիւր-
ներու ազդեցութեան տակ՝ ոչ խոտելի նորու-
թիւններով²:

ԅովհաննէս Վանական վարդապետի
ծննդեան տարւոյն եւ որրանին մասին Վարդան
Արեւելցի ու Աիրակոս Գանձակեցի պատմագիր-
ները Մաղաքիա արեղայի հետ որեւիցէ ակնար-

¹ Հմմտ. Հ. Ալիշան Հայագաւորում Բ, 513: Հ. Տա-
շեան, Յուլիան հայերէն Աեռագրաց Մատենագարանին Մխի-
թարեանց ի Վիեննա, Վիեննա 1895, Թ. 7, 10, 213, 219,
437: Եպսմաւուրքներու մասին կարեւոր է Հ. Ալիշանի
Նիւթեր հայ վկայաբանութեան ուսումնասիրութեան հա-
մար, Վիեննա 1914, էջ Ի-ԺԲ:

² Անոր կենսագրութեան ու դրական գործունէու-
թեան վրայ ընդհանուր տեսութիւններ հմմտ. Հ. Ալիշան
Հայագաւորում, Ա. մասն, էջ 258. Հ. Զարբանէլեան՝ Հայ-
կական հին դպրութեան պատմութիւն Ա³, էջ 730. Նաեւ
Սրբազան Հայկազունք. Վիեննայի 1902, էջ 146:

¹ Ծածկագրութիւնն կը կարգում «Միւնստի» Հրա-
տարական Գամենից, էջ 228-231: